

Podmíněnost – nezávislost – poslání [2009]

Slovo „nezávislost“ náleží svými významy (konotacemi) k těm silně emocionálně vybaveným až výbušným (mám chuť říci „zatiženým“, protože právě od emocí chci nyní abstrahovat). Je to vlastně zvláštní, protože nebývá zvykem, aby se lidé vášnivě ztotožňovali s něčím tak verbálně pouze negativním, jen názvem odmítavým; málokdo chce programově být nesnášenlivý, nemravný, nevěcný nebo negramotný. A pokud někdo vskutku něco vášnivě odmítá, pak volí vhodnější předponu, totiž „anti-“ (takovou předponu ovšem často volí také jeho odpůrci, takže celé slovo pak má výraz pejorativní, např. v pozitivním smyslu antifašistický, antiteroristický, antibolševický, v negativním smyslu antisemitský, antievropský, antikulturní). Odhlédneme-li však od podobného spíš jen emocionálního koloritu a zůstaneme-li strážlivě u „věcných“ významů, a pokusíme-li se navíc o pojmové vyjasnění (tj. zapojení do pojmových kontextů), ukáže se myšlenka „nezávislosti“ v celé své neujasněnosti a problematičnosti.

Pokud bychom od počátku své pouhé biologické existence měli „trvat“ na své nezávislosti (což pochopitelně nemůžeme), nemohli bychom se vůbec narodit, ba nemohlo by dojít ani k onomu prvotnímu spojení rodičovských zárodečných buněk – právě na rodičích je každý z nás od samého počátku závislý. Později novorozenec, odkázaný hned na svou samostatnost a nezávislost, by krátce po narození musel uhynout, protože se o sebe vůbec nedokáže postarat. Dítě, které ve svém prvním roce (podle A. Portmanna v druhé, větší části svého embryonálního, leč už extrauterinního období) postrádá možnost ustavit své personální a vůbec sociální vazby ke konkrétní osobě, bude životně nadlouho nebo i trvale poškozeno, deprivováno. Dítě, které nechodilo do školy a ani jinak se nevzdělávalo, v dnešním světě přinejmenším neobstojí. A tak bychom mohli pokračovat. Usilovat o nezávislost je možno jen za jistých předpokladů – a na těch jsme právě naopak nezbytně závislí. Rozhodující tedy není, zda můžeme nebo máme být závislí nebo nezávislí, ale musíme vždycky upřesnit, na čem závislí nebo na čem nezávislí, a zejména také, za jakých podmínek a okolností. Nezávislost je čímsi pozitivním jen za určitých podmínek, a na těchto podmínkách je tedy každá nezávislost závislá. Nezávislost může být a je vždycky jenom relativní; absolutní nezávislost je nemožná a nemyslitelná, a to nejen v případě člověka, a dokonce nejen pro živé bytosti. Tak zvané virtuální částice (nebo kvanta) vznikají a zase zanikají, ale vlastně jen „jako kdyby“ toho vzniku a zániku nebylo; výjimečně však mohou v našem Vesmíru interagovat s reálnými kvanty nebo částicemi, a teprve díky takové interakci (v závislosti na ní, tedy v závislosti na jiných, avšak reálných kvantech nebo částicích) z nich může povstat cosi reálného (co by jinak, tj. bez nich, nevzniklo). Prostě a dobře, žijeme ve světě nesmírně četných a komplikovaných souvislostí a závislostí, a bez toho není ani život, ani žádná „reálná existence“ čehokoli neživého nikterak možná. A to nezmiňuji jinou závažnou okolnost, že by „naprostou nezávislost“ nepřezila žádná aktuální přítomnost čehokoli a kohokoli, protože ta je nutně spjata s tím, co jí předcházelo – a v tom je nutně na onom předchozím závislá (s výjimkou naprostých začátků, ale to dáme nyní stranou).

Ve světě spolu všechno nějak souvisí; je to však jenom jedna stránka, pro kterou nesmíme přehlížet stránku druhou. Navzdory nesčetným souvislostem zřetelně pozorujeme, že kolem nás je obrovské množství jednotlivin, tzv. partikulárních skutečností. Některé „jednotliviny“ jsou vlastně pouhými hromadami, a nám se ty hromady jako „jednotliviny“ pouze jeví (a my s tím z praktických důvodů počítáme). Ovšem hromady jsou možné jen jako hromady

jednotlivin (eventuelně jako hromady hromad, ale opět hromad jednotlivin, a tak dále); vposledu přece jen musí jít o nějaké jednotliviny, které pouhými hromadami už nejsou. Ale jak jsou vůbec možné jednotliviny? Jak se liší jednotlivina skutečná od pouze zdánlivé, která je však jen hromadou? Nepochybně tím, že je nějak organizovaná, ale nikoli zvenčí, nýbrž tak, že ustavuje a udržuje (i opravuje a napravuje) svou organizovanost aktivně sama. Takovým sebeorganizovaným jednotlivinám či jednotám, které navíc „žijí“, říkáme „organismy“, případně „živé bytosti“; mluvíme také o tom, že to jsou „celky“. V minulosti bývala „celkovost“ popírána, tj. interpretována vždy jako pouhý jev, pouhé zdání, zatímco ve skutečnosti prý jde o pouhé složeniny (v tom smyslu se pak běžně říkalo a někdy dodnes říká, že „celek se skládá z částí“). Byla to kdysi celá škola, celá tradice tzv. mechanicismu, která zejména odmítala Aristotela a aristotelismus, ale v některých formulacích zbytky tohoto krajně předpojatého, předsudečného a přímo umanutého přesvědčení (spíš než názoru) přežívají či přetrvávají dodnes, aniž si toho jsou lidé, kteří jich slovně použijí, vůbec vědomi.

Zřejmě první, kdo si filosoficky zřetelně uvědomil rozdíl mezi hromadou a „celkem“, byl Hérakleitos, ale jeho řešení, odkud se ona „celkovost“ (a v důsledku toho také „zacílenost“, téličnost, jak o ní mluvil Aristotelés) bere, je vlastně jen slovní, i když otvírá úžasnou, dalekosáhlou problematiku. Podle Hérakleita by byl dokonce „nejkrásnější krásně uspořádaný svět“ (to dvojí „krásno“ je v originále: *kalistos kosmos*) pouhou hromadou náhodně rozházených věcí, kdyby nebylo *logu*, podle kterého se prý děje všechno. Byla to tak trochu slovní hříčka, hra s řeckým jazykem, v němž sloveso *legein*, obvykle překládané jako mluvit, říkat, původně znamenalo sbírat, spojovat dohromady, svazovat spolu, sjednocovat. Tak bylo nalezeno trefné pojmenování, ale vlastní problém zůstal otevřen dodnes. Nás však teď bude zajímat jen jedna stránka věci: relativní nezávislost jednotlivých „složek“ nějaké „hromady“ se významně sníží, když ty „složky“ budou organizovány v nějaký celek (který je víc než hromadou, tj. víc než součtem oněch „složek“ resp. „částí“), eventuelně „organismus“. Ovšem zároveň se otvírají nové možnosti pro dosavadní pouhou hromadu nedosažitelné: buňka je schopna se nejen sama rozdělit a tak zmnožit ve dvě, ve čtyři a dál, ale umožní zároveň, aby se tak zmnožily i některé její „součásti“ či „složky“, které by to samy nikdy nedokázaly (vlastně to „udělá jakoby za ně). Zvýšená závislost oněch „složek“ v některých směrech jim zajistí naopak novou, dost pozoruhodnou nezávislost (svobodu) ve směrech nejen jiných, ale dokonce do té doby nemyslitelných. A to ovšem *mutatis mutandis* platí i na vyšších úrovních.

Čerstvě narozený člověk-dítě, které se naučí od matky a dalších blízkých lidí mluvit a nechá se tak ovlivnit určitým jazykem, s kterým se nenarodilo (a ani narodit nemohlo), takže je ve svém duševním životě, zejména ve svém promlouvání i myšlení na tom jazyce závislé, se pak skutečně stane (může stát) mnohem nezávislejším a svobodnějším, když chce vyjádřit své vlastní myšlenky, a dokonce i velmi individuální, osobní pocity. A zase to neplatí jen o jazyce, ale o všech dovednostech: získat, upevnit a maximálně zdokonalit určitou dovednost vyžaduje velké sebeomezení v mnoha jiných směrech (obvykle pod něčím vedením) a tedy citelnou závislost, ale na druhé straně takové sebeomezení (např. namáhavé a čas vyžadující cvičení a trénování) představuje jedinou možnou cestu k mistrovským výkonům: právě cvičení „dělá mistra“. Na tom je založeno veškeré ekonomizování životních funkcí: tím, že se některé nižší nebo jednodušší úkony stanou rutinou, uvolní se pozornost a soustředění na úkony vyšší nebo náročnější. A je pochopitelné, že se pak na těch nacvičených

rutinních úkonech stáváme jakoby závislími (když je třeba je změnit, dá to značnou práci) – ale o to „nezávislejšími“, přesněji „svobodnějšími“ se stáváme tam, kde to je pro nás důležitější. Obdobně se ovšem věci mají také ve společnostech. Malér však nastává tam, kde se pro nás záležitosti velkého významu stávají pouhým stereotypem a kdy se z takové nemístné rutiny už nedokážeme pozvednout a vyhrabat.

Ale jak se to tedy vlastně má v těch opravdu životně důležitých záležitostech? Odkud se vlastně bere ten prastarý lidský neklid, ta ustavičná vnitřní tenze a tendence nezůstávat u rutiny, nespokojit se s pouhou zabydleností, dokonce ani s tou velmi uspokojivou až luxusní zabydleností v trvalém a opakovaně „uspokojujícím“ pobývání na světě? – Kdysi ještě ve studentských dobách, brzo po válce, mne hluboce a na celý život oslovilo zejména jedno pozoruhodné místo v právě tehdy znovu vyšlé Masarykově *Otázce sociální I.* (závěr § 38): „Co vlastně hýbe člověkem, ať už ho studujeme jako individuum, nebo jako člena sociálního a historického celku? Je v něm vis motrix jen jedna? Či si máme představovat, že je takových hybných sil více? Jsou v něm vedle jedné hybné síly hlavní ještě hybné síly jiné, podřízené? V čem tkví konec konců duševní aktivnost člověka, a ještě více než aktivnost (nástroj je také aktivní, a přece ‚pasivní‘, to jest je hnán parní silou nebo rukou), jeho spontánnost? Jak velká je tato spontánnost, to jest do které míry je člověk hnán vnějším okolím, osudem, Prozřetelností? Do které míry jsme pány svého života individuálního, svého života historického? Do které míry jsme na přírodě a na vnějším vývoji nezávislí, do které míry jsme – jedním slovem – svobodní?“ Citované místo sice nemíří přesně tím směrem, kterým jsme se vydali my, ale je tomu velmi blízké: jak se může domáhat slyšení někdo, kdo nemá co říci (a když vyleze na podium, jenom žvaní)? Jaké právo má žádat nezávislost nebo svobodu někdo, komu chybí osobitá činnost a spontánní nápaditost?

Náš strážlivý závěr zní asi takto: podmínek a předpokladů pro život jednotlivých lidí i jejich menších nebo větších společenství je nutně mnoho (i když zcela odhlédneme od těch „přírodních“). Zejména v novějších, větších a komplikovanějších společnostech jsou lidé na sobě mnohostranně závislí. Ale zároveň platí, že lidé mají být aktivní, vynalézaví, iniciativní a rozumně odvážní v ustavičně nových pokusech o něco nového a lepšího. To platí především pro tradice evropské. Vyvážit obojí, neusilovat o zlomení podmínek a zpřetrhání všech vazeb s cílem prosazení jen vlastních aktivit a sebe samých na jedné straně, ale naopak netrvat na takových vazbách a závislostech, které znemožňují iniciativu a vynalézání nových cest – to jistě není věc jednoduchá. Musíme však vědět, že některé „závislosti“ představují zároveň výzvy; tak je tomu se všemi překážkami, s nimiž se ve své činnosti setkáváme. Překážky mohou a mají být překonávány (pokud to dovolují naše schopnosti a ovšem také povaha těch „překážek“); naše iniciativa a vůbec činnost se zkvalitňuje právě překonáváním překážek. Kdyby překážek nebylo, chyběla by nám inspirace k jejich překonávání.

Jednu důležitou věc však rozhodně nemůžeme pominout. Když mluvíme o „závislostech“ a „překážkách“, máme takřka vždycky na mysli něco daného, předmětného, co se nám plete do cesty a na čem bychom chtěli být „nezávislí“, tj. čeho bychom se chtěli zbavit, nebo to alespoň nějak neutralizovat, odstrčit stranou. V životě se však setkáváme také s „nepředmětnými“ výzvami, na kterých jsme „závislí“ zcela jiným, odlišným způsobem. A tak, jako jsou lidé, kteří vášnivě všechny takové nepředmětné výzvy a pokyny popírají nebo je vykládají jako čistě subjektivní iluze (u některých to je vyslovená obsese), tak jsou i lidé, kteří naopak na takové výzvy čekají, kteří v ně doufají a spoléhají na ně a na jejich „přícházení“ a „apelování“ (i když se

o ně zajisté nemohou „opřít“ jako o něco předmětného a pevného). Takoví lidé se pak odvolávají (někdy právem, jindy neprávem) na povolání, na poslání, na určení, které vůbec nevyplývá z daností, ale musí s takovými danostmi počítat a dokonce do těch „daností“, tj. do konkrétních situací přímo směřuje – nechtějí tedy prosazovat sebe, ale usilují o to, aby mohli být ve službách toho, co má nebo co by mělo přijít, a zejména aktuálně ve službách toho, co právě přichází, a chtějí tomu příchodu napomoci (ale bedlivě zkoumají, zda se nevědomky nedávají do služeb čehosi špatného a škodlivého, dokonce nebezpečného – jejich rozhodování musí tedy procházet rozumnou úvahou, nepostrádající kritičnosti; právě zde platí v nejvyšší míře, že *quod licet Iovi, non licet bovi*). Usilovat o „nezávislost“ ve vztahu k takovým nepředmětným výzvám, být neutrální nebo dokonce netečný vůči napomáhání právu, spravedlnosti a pravdě k tomu, aby se ve světě prosazovaly, a nechávat bez odpovědi bezpráví, nespravedlnosti a podvody i lži – to by znamenalo zahazovat všechn skutečný smysl života a všechno své pověření a poslání. To vše si totiž nemůžeme vymýšlet ani tvořit; to můžeme jen naplňovat – nebo ztrácet. Rozhodně však na tom nemůžeme být „nezávislí“; je to totiž právě „to pravé“, co nás osvobozuje.